

FATİH SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ

İlim Yayma
Cemiyeti

• 1951 •

FATİH CAMİİ VE KÜLLİYESİ

Fatih Sultan Mehmet tarafından 867-875 (1463-1470) tarihleri arasında yaptırılmıştır. Önceki örneklerine göre “dev bir adım” sayılan 120.000 m²’lik bir saha üzerine kurulmuş olan Fatih Külliyesi, cami, medreseler, darüşşifa, tabhane, imaret, kervansaray, sıbyan mektebi, kitaplık, hamam, saraçlar çarşısı, han ve türbelerden oluşmaktadır.

Merkezde cami olmak üzere bütün binalar simetrik yerleştirildiği külliye, caminin iki yanında medreseler, bunların önünde bir tarafta tabhane, öteki tarafta darüşşifa, daha ileride bir çarşı ile bir de hamam yer almıştır. Fatih Camii ve Külliyesi bütünü ile günümüze kadar korunamamıştır. Külliye’nin içerisindeki yapıların bazıları tamamen kaybolduğu gibi bazılarının arsasına da XIX. yüzyıl sonlarından itibaren yeni binalar yapılarak külliye’nin özgün yapısı bozulmuştur.

Fatih Külliyesi’nde yer alan binalar 1509, 1557, 1754, 1766, 1894 ve 1999 depremleri ile 1782 ve 1918 yangınlarında zarar görmüştür. 1509 yılında meydana gelen ve “küçük kıyamet” denilen depremde Fatih Camii kubbesinin ha-

sara uğradığı, külliye'nin darüşşifa, imaret ve medrese gibi yapılarında da ciddi tahribat olduğu bilinmektedir. 1557 ve 1754 depremlerinde yeniden hasar gören cami onarılmışsa da 1766 depreminde büyük kubbesi tamamen çöktüğü gibi duvarları da tamir edilemeyecek derecede yıkılmıştır. Sultan III. Mustafa önce türbe ve Fatih Külliyesi'nin bazı binalarını yeniden yaptırmış, Fatih Camii'nin yeni bir plana göre aynı yerde inşası ise 1185 yılı Muharremi'nde (Nisan 1771) tamamlanmıştır.

Fâtih Külliyesi'nin malî durumunu gösteren bir kayda göre, 894 (1489) ve 895 (1490) yıllarındaki geliri yaklaşık 1.5 milyon akçeydi ve 30.000 duka altına tekabül eden bu gelir Ayasofya vakıflarının gelirinden çok daha fazlaydı. Fatih döneminde Külliye'de görev yapanlardan 102 kişi camide, 168 kişi medreselerde, 45 kişi imarette, 30 kişi de şifâhanede vazifeliydi. Bunlardan başka gelirleri toplayanlar (câbiler) 21 kişi ve onarımla uğraşan işçiler 17 kişiydi. İmarette her gün 3300 ekmek dağıtılır ve en az 1117 kişiye iki çeşit yemek çıkartılırdı.

DİNÎ-TOPLUMSAL MEKÂN ve MÜESSESELER

Fatih Camii

Edirne'deki Üç Şerefeli Cami ile Beyazıt ve Süleymaniye camileri arasında Osmanlı selatin camilerinin mimari gelişmesinin bir halkasıdır. Merkezî kubbeli bu cami, 1766 depreminde zarar görmüş, büyük kubbesi çökmüştür. III. Mustafa zamanında zemine kadar yıkılıp 1771 yılında ibadete açılmıştır.

Tabhane

Fatih Külliyesi'nin önemli parçalarından olan tabhane, Akdeniz medreseleri tarafındaki Baş Kurşunlu Medresesi'nin ilerisinde inşa edilmiştir. Esasında misafirhane olan bu bina, bir medrese mimarisine sahip olup, tabhane fonksiyonu kalktıktan sonra medrese olarak kullanılmıştır. Mescit mekanının muhtemelen 1766'da yıkılan kubbesi 1956'dan sonra yeniden yapılmıştır. Burada ayrıca külliyenin görevlilerine, tabhanede kalanlara ve medrese öğrencilerine yemek çıkaran aşhane/imaret bulunuyordu. Arazinin yüksek bir yerinde inşa edildiğinden binanın altında ayrıca bir kervansaray inşa edilmiştir.

Kervansaray

Fatih Külliyesi'nin kervansarayı tabhane ile imaretin altında bulunmaktadır. 1766 depreminden sonra külliyenin zarar görmesinden endişe duyularak içi toprak doldurulmuş ve tonozu kısmen yıkılmış olan bu bölüm 1980'li yıllarda Vakıflar İdaresi tarafından temizlenerek tamir edilmiş ve cadde tarafında önüne yapılan yeni dükkanlarla birleştirilmiştir.

Darüşşifa

Tabhanenin simetriğinde, Karadeniz tarafındaki medreselerin hizasında Osmanlı İstanbul'una ait ilk hastahane olan darüşşifa inşa edilmişti. Burası, ortası açık avlulu, etrafında hücreleri olan, medreseyi andırır bir yapı idi. Güney tarafında kubbeli bir mescid vardı. XIX. yüzyılda II. Mahmud, darüşşifanın ihyasını veya hana çevrilmesini uygun görerek bir keşif yapılmasını emretmiştir. Hana dönüştürülmesinin çok masraflı olacağı ileri sürülerek

darüşşifanın hücreleri ortadan kaldırılmış, yalnız mihrap kısmı çıkıntı teşkil eden ve keşif planında yemekhane olarak gösterilen kubbeli mescid bırakılmıştır. Bu bölüm Demirciler Mescidi adıyla bir süre kullanılmıştır. 1894 zelzelesinde Darüşşifa-Demirciler Mescidi'nin önemli ölçüde harap olduğu anlaşılmaktadır. Bugün darüşşifadan hiçbir iz kalmamıştır.

Hazire ve Türbeler

Fatih Camii'nin kible tarafında yer alan haziresinde aralarında sivil, asker, ulema ve meşâyih'ten ünlü şahsiyetler bulunan pek çok kişi medfundur.

Fatih Türbesi: Fatih Sultan Mehmed'in vefatından (v. 1481) önce mi yoksa sonra mı yaptırıldığı kesin olarak bilinmeyen bu türbe, 1766 depreminde çevresindeki yapılarla birlikte harap olmuşsa da kısa zamanda onarılmıştır. 1782'deki Cibali yangınında zarar görmüş, I. Abdülhamid tarafından tamir ettirilmiştir. Sultan Abdülaziz de 1282'de (1865-66) türbeyi tamir ettirerek iç süslemesini yenilemiştir. Sultan Mehmed Reşad zamanında (1909-1918) ve 1952-1953 yıllarında onarılan türbenin, yakın tarihlerde de tekrar onarımı yaptırılmıştır.

Gülbahar Hatun Türbesi: Fatih Türbesi'nin az ilerisinde daha küçük ölçüde olmak üzere zevcesi Gülbahar Hatun'un ayrı bir türbesi vardır. Burada başka bir kızı ile iki saraylının da kabri bulunmaktadır.

Nakşidil Valide Sultan Türbesi: Fatih Camii haziresine XIX. yüzyılda II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan için büyük bir türbe ile yanında bir de sebil inşa edilmiştir.

Hamam

Külliyenin güney tarafındadır. Burada arazi çevreye nazaran daha derin olduğundan ve hamam bu çukurun içinde bulunduğundan "Çukur Hamam" olarak adlandırılmıştır. 1766 depreminde büyük ölçüde zarar gören hamam daha sonra tamir edilmediğinden başka maksatlarla kullanılmış ve zamanla harap olmuştur.

Muvakkithane

Çörekçi ve Boyacı kapıları arasında, Fatih Meydanı'na bakan bir yerde olan muvakkithanenin esas binasının eski-

den yapıldığı ve sık sık ahşap olarak yenilendiği bilinmektedir. Sadrazam Hacı Mehmed Paşa tarafından 1163'te (1749-50) ve III. Selim zamanında (1789-1807) tamir ettirilmiş, 1918 yangınında ise tamamen yanarak ortadan kalkmıştır.

Arasta (Çarşı)

Fatih Külliyesi'nin güney tarafında birçok dükkandan meydana gelmiştir. İçlerinde saraç esnafı yerleştiğinden Saraçlar, Kavaflar çarşısı veya Saraçhane olarak adlandırılan bu çarşıya ait dükkanlar, XX. yüzyılın başlarında oldukça eksilmesine rağmen birçok dükkan gözü hala duruyordu. 1918'de büyük Fatih yangınından sonra bunlar da ortadan kalktığından bugün pek bir şey kalmamıştır. Ancak günümüzde Saraçhanebaşı mahallesinde Dülgerzade Camii'ne komşu kâgir tonozlu bir iki dükkan hücresinin bu çarşının son kalıntıları olduğu sanılmaktadır.

İLMÎ MEKAN VE MÜESSESELER

İstanbul'un fethinden sonra Zeyrek Camii ile Ayasofya Camii'nin bitişiğine yaptırılan medrese eğitim için kullanılmıştır; tamamen yeni olarak inşa edilen ilk medreseler ise Fatih Külliyesi medreseleridir. Fatih Külliyesi medreselerinden yetişen kişilerden veya burada ders veren hocalardan da görüleceği üzere İstanbul'un kültürel hayatının ve bir bütün olarak Osmanlı ilim dünyasının şekillenmesinde bu külliyenin büyük bir rolü olmuştur.

Sahn-ı Semân Medreseleri

Fatih Camii'nin iki yanında sıralanan dörderden sekiz adet olmak üzere inşa edilen "yüksek ihtisas" medreselerine "Semâniye" (sekizli) veya "Sahn", yahut her iki ismin terkip halinde kullanılmasından oluşan "Sahn-ı Semân" adları verilmiştir. Akdeniz (Bahr-i Sefid) ve Karadeniz (Bahr-i Siyah) isimleriyle bilinen bu medreselerin, en doğudaki Baş Kurşunlu, ortadakiler Baş Çift ve Ayak Çift, en batıdaki ise Ayak Kurşunlu olarak adlandırılır. Sahn-ı Semân medreselerinden Akdeniz tarafındaki en doğuda olanına "birinci" ve Karadeniz tarafında olanların en batıda olanına ise sekizinci manasına

gelen “sâmine” isimleri de verilmiştir. Sahn-ı Semân’da Baş ve Ayak medreseleri müstakil yapılar olduğu halde, ortadakiler bitişik nizamda yapılmış çift yapılardır.

Bu medreselerin kurulduğu dönemde Osmanlı ilmiye teşkilatı da oluşum aşamalarındaydı ve Sahn-ı Semân, bir asır sonra Süleymaniye medreseleri kuruluncaya kadar medrese sisteminin zirvesinde yer alıyordu. XVIII. yüzyıldan itibaren giderek iki hâriç, iki dâhil, iki Sahn, iki altmışlı, üç Süleymaniye ve bir dârülhadis olmak üzere ibtidâ-i hâric, hareket-i hâric; ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil; mûsile-i Sahn, Sahn-ı Semân; ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı; mûsile-i Süleymâniyye, hâmise-i Süleymâniyye, Süleymaniye, dârülhadîs-i Süleymaniyye dereceleri oluştu.

Sahn-ı Semân medreseleri, Osmanlı medrese mimarisinin doğal bir gelişmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu medreseler, Osmanlı medrese tarzının günümüze ulaşabilen ilk dönem mimari özelliklerine de uygun düşmektedir. Fatih medreseleri, Bursa’daki Yıldırım Bayezid Medresesi (1399), Çelebi Mehmed’in Bursa’da inşa ettirdiği Yeşil Medrese (1415) ve II. Murad’ın Edirne’deki Muradiye Medresesi (1426) ile oluşan geleneğin parçasıdır. Bu medreselerdeki plan tipi, Selçuklu medreselerindeki simetrik eyvanların ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkan şekle dayanmaktadır. Buna göre Sahn-ı Semân medreseleri, Selçuklu medreselerinde görülen, revaklarla çevrili bir açık avlu ve revakların arkasında da öğrenci odalarından meydana gelen plan tipine de uygun düşmektedir. Kaldırılan eyvanın yerine kible tarafında bir çıkıntı halinde büyükçe kubbeli bir dersane eklenmiş, her öğrenci odasının dışarıya bir pencere ile açılması sağlanmıştır. Tek katlı inşa edilen bu medreselerin tak kapıları sadeleştirilmiş, taş malzeme ile birlikte tuğla da kullanılmıştır.

Bir avlu etrafında planlanmış Sahn-ı Semân medreselerinin her birinde bir dersane-mescit, on dokuz oda ve aralarında eyvana benzer küçük bir açıklık ve bir giriş vardır. Medrese hücreleri kare planlı olup, avluya birer kapı ile açılır. Ayrıca arka cephelere de altı üstlü birer pencereleri bulunmaktadır. Dersane de kare planlı olup, diğer hücrelerden daha yüksek ve gösterişli biçimdedir, üzeri kasnaklı kubbe ile örtülüdür.

FATİH CAMİİ ve KÜLLİYESİ

SAHN-İ
MEDRE

AKDENİZ
MEDRESELERİ

Ayakkurşunlu
Medresesi

Ayak
Çiftkurşunlu
Medresesi

Baş
Çiftkurşunlu
Medresesi

Başkurşunlu
Medresesi

TETİMME MEDRESELERİ

Tabhâne

Kütüphane

FATİH C

Hazır
Türb

SEMÂN SELERİ

KARADENİZ MEDRESELERİ

Ayakkurşunlu
Medresesi

Ayak
Çiftkurşunlu
Medresesi

Baş
Çiftkurşunlu
Medresesi

Başkurşunlu
Medresesi

TETİMME MEDRESELERİ

Dârüşşifa

CAMİİ

Fatih Sultan
Mehmed Türbesi

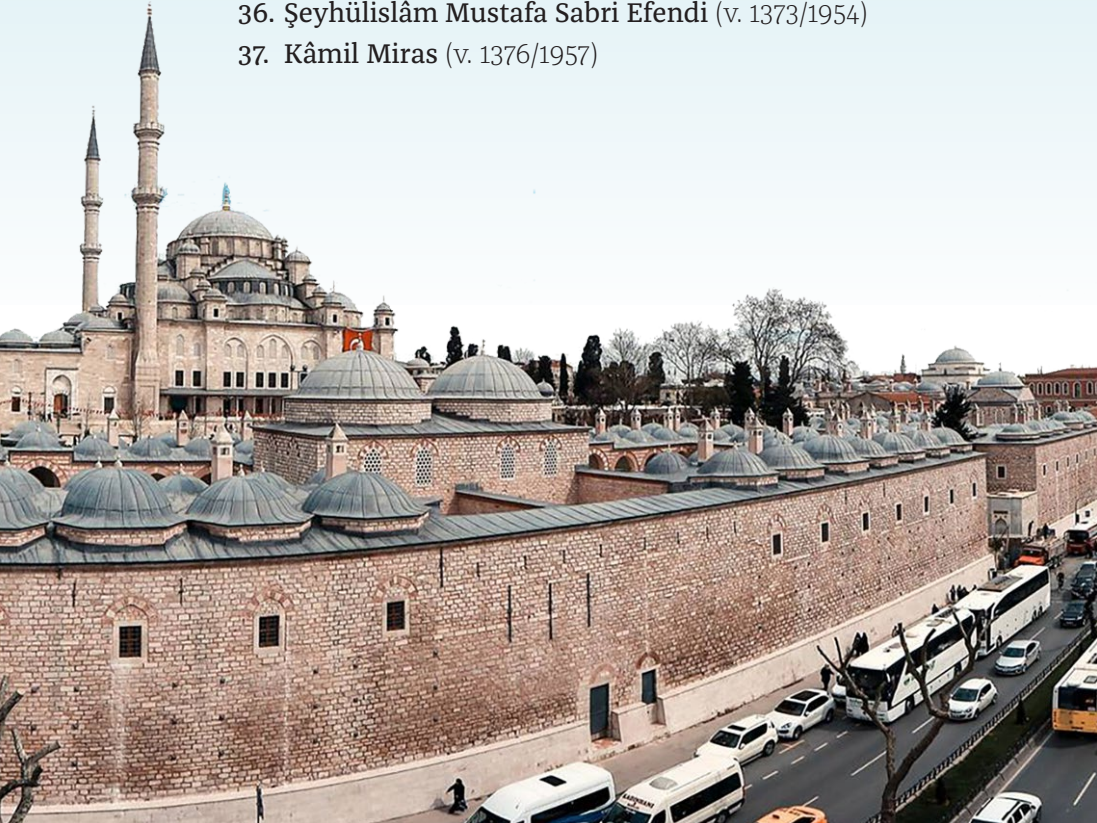
re ve
eler

Sahn-ı Semân medreselerinde görev yapmış bazı müderrisler şunlardır:

1. Molla Hüsrev (v. 885/1480)
2. Hocazâde Muslihuddin Efendi (v. 893/1488)
3. Molla Lutfi (v. 900/1495)
4. Şeyhülslâm Alâeddîn Arâbî Efendi (v. 901/1496)
5. Kesteli (v. 901/1496)
6. Ahîzâde Yusuf Efendi (v. 905/1500)
7. Sarıgörez Nûreddîn Efendi (v. 928/1522)
8. Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah (v. 929/1523)
9. Şeyhülslâm Zenbilli Ali Efendi (v. 932/1526)
10. Şeyhülslâm İbn Kemal Paşa (v. 940/1534)
11. Hatibzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (v. 940/1534)
12. Kılıçzâde İshak Çelebi Üskübî (v. 943/1537)
13. Taşköprüzâde Ahmed Efendi (v. 968/1561)
14. Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)
15. Şeyhülslâm Ebussuûd Efendi (v. 982/1574)
16. Şeyhülslâm Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi (v. 988/1580)
17. Zenbillizâde Fudayl Çelebi (v. 991/1583)
18. Şeyhülslâm Çivizâde Mehmed Çelebi (v. 995/1587)
19. Mehmed Suûdî Efendi (v. 999/1591)
20. Şeyhülslâm Abdülkadir Şeyhî Efendi (v. 1002/1594)

21. Şeyhülislâm Hoca Sâdeddîn Efendi
(v. 1008/1599)
22. Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi
(v. 1066/1656)
23. Şeyhülislâm Hanefî Mehmed Efendi
(v. 1069/1658)
24. Şeyhülislâm Kocahüsamzâde Abdurrahman
Efendi (v. 1081/1670)
25. Köprölüzâde Fâzıl Ahmed Paşa (v. 1087/1676)
26. Şeyhülislâm Esîrî Mehmed Efendi (v. 1092/1681)
27. Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi (v.
1098/1687)
28. Beyâzîzâde Ahmed Efendi (v. 1098/1687)
29. Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi
(v. 1114/1702)
30. Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi
(v. 1127/1715)
31. Şair Nedim (v. 1143/1730)
32. Dede Mehmed Efendi (v. 1147/1734)
33. Müftîzâde Abdürrahim Efendi (v. 1252/1837)
34. Kuyucaklızâde Âtîf Mehmed Bey (v. 1316/1898)
35. Hâlidefendizâde Cemâleddin Efendi
(v. 1337/1919)
36. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi (v. 1373/1954)
37. Kâmil Miras (v. 1376/1957)

Tetimme Medreseleri

Fatih Caminin iki yanındaki medreselere Sahn-ı Semân adı verilmişti. Bu büyük medreselerin dışında ve yine iki yanlarda, arazinin meyilli olmasından dolayı daha aşağıda yer alan Tetimme denilen hazırlık medreseleri inşa edilmişti. Bunlardan Marmara tarafında olanlar, Edirnekapı yönünde uzanan Fevzi Paşa caddesinin genişletilmesi sırasında bütünüyle yıktırılmış, Haliç tarafında olanların yerlerine de bir ilkokul yapılmıştır. Ancak tamamen yok edilmeden önce rölöveleri çıkarılmadığından Tetimme medreselerinin tam ve doğru planları yerine sadece tahminlere dayanan planları çizilebilmiştir. Ayrıca bu yapıların mimari özellikleri de bilinmemektedir.

Sıbyan ve Dâhil medreselerini tamamladıktan sonra bir üst medreseye geçmeye “hareket” denirdi. Bu kurumlar bazı araştırmacılar tarafından lise seviyesinde veya Sahn medreselerinin hazırlayıcıları gibi görülürse de, Tetimme medreselerini, “medrese-i ‘âliye” olan Sahn medreselerine göre, orta seviyedeki medreseler olarak değerlendirmek gerekir. “Medrese-i beççe” adıyla da bilinen Tetimme medreseleri, Sahn medreselerine öğrenci göndermesi münasebetiyle, “Mûsile-ı Sahn” olarak da adlandırılır. Tetimme medresesinde tahsil gören öğrencilere “ilme âşık, ilme yanmış” anlamına gelen “suhte” ismi verilirdi. Tetimme medreselerinde muvaffak olup Sahn-ı Semân medreselerine devam etmeye hak kazanan talebelere “danişmend” denirdi.

Medrese Programı

Sahn-ı Semân medreselerinde okutulacak eserleri Fatih Sultan Mehmed, Molla Hüsrev, Ali Kuşçu ve Vezîriâzam Mahmud Paşa'nın birlikte belirledikleri rivayet edilir. Külliye vakfiyesinde, Sahn medreselerinin her birine, başlangıç ve giriş (mebâdî ve mukaddemât) ilimleriyle aklî ve naklî ilimleri iyi bilen birer müderris tayin edilmesi, müderrislere yardımcı olarak seçilen muîdlerin muhtasar kitapları öğretebilecek, teferruatlı olanları öğrenip anlayabilecek kabiliyette olması öngörülmektedir. Ancak okutulacak kitaplara dair ayrıntı verilmemiştir. Zaman içerisinde okutulan eserlerin yerine yenileri konulduğu veya onlara ilaveler yapıldığı gibi müderrislerin kendi tercihlerine göre başka eserler de okutabildikleri bilinmektedir. Medrese programındaki dersleri aklî ve naklî ilimler; ayrıca doğrudan ve dolaylı olarak okutulan dersler olmak üzere sınıflandırmak mümkündür. Tetimme medreselerinde orta (iktisad) ve Sahn-ı Semân'da ileri (istiksâ) seviye eserler okutulurdu. Bu medreselerde matematik ve doğa bilimleri de öğretilmiştir. Tetimme medreselerinde daha çok mantık, belâgat, nahiv ile kelâm ve fıkıhtan bazı eserler okunurken Sahn-ı Semân medreselerinde kelâm, fıkıh ve fıkıh usulü, felsefe, geometri (hendese), aritmetik (hesap) ve astronomi (heyet) gibi ilimler tahsil edilmiştir. Sahn-ı Semân'da bunlara ilaveten teorik ve pratik tıp eğitiminin yapıldığı Darüşşifa, daha çok insanların sağlık problemlerini çözme ve tedavi etmeyi amaçladığı için medrese programı içinde ayrıca belirtilmemektedir. Medrese programında doğrudan bulunmayan edebiyat, tarih ve coğrafya eserleri ya özel ilgiye veya çeşitli ders kitaplarının ve konuların anlaşılması ihtiyacına binaen okunuyordu.

Tetimme medreselerinde okunan eserler arasında kelâmda *Metâli'*, belâgata dair *Miftâhu'l-ulûm*, mantıkta *Şerhu's-şemsiyye (Kâdı Mîr)* yer alır. Sahn-ı Semân'da ise kelâmda *Şerhu'l-mevâkıf* ve *Şerhu'l-makâsıd*, fıkıhta *Hidâye*, fıkıh usûlünde Sadrüşşeria'nın *Tavzih'i* ve Taftazânî'nin bu eser üzerine yazdığı *Telvih'i* ile İcî'nin *Şerhu'l-Muhtasar'ı*, tefsirde Zemahşerî'nin *Keşşâfı* ile Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl'i*, hadis ilminde *Sahih-i*

Buhârî okutulduğu rivayet edilir. Hesap ilminde Ali Kuşçu'nun Fatih Sultan Mehmed'e takdim ettiği *Risale-i Muhammediyye* adlı eserinin, heyet derslerinde ise yine Ali Kuşçu'nun Arapça *Risale-i Fethiye*'sinin okunmuş olduğu tahmin edilmektedir.

Kütüphane

Fatih Külliyesi ilk kurulduğunda müstakil bir kütüphane binası bulunmayıp, sekiz medresenin dördünde birer kütüphane oluşturulmuş ve dört hâfız-ı kütüb tayin edilmişti. II. Bayezid döneminde birleştirilerek caminin içine konulan bu kütüphanede kitap sayısı bağışlarla 1241'e çıkmış; Kanuni döneminde ise 1770'e ulaşmıştı. İstanbul vakıf kütüphanelerinin altın devri olan XVIII. yüzyılda caminin kible tarafına kubbeli ayrı bir kütüphane binası inşa edilmiştir (1742). 1248'de (1832) bu kütüphanede 5500 cilt kitap vardı. Bu binada 1956'da çatlaklar meydana geldiğinden boşaltılmış ve içindeki kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Kütüphanenin dış avluya açılan ve mermer merdivenlerle çıkılan kapısından başka caminin içine açılan ikinci bir kapısı vardır. Burada korunan kitapların rutubetten zarar görmemesi için pek çok benzerinde olduğu gibi yapının altında bir mahzen bulunur.

Kaynakça

Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara: TTK, 2003.

Fevzi Günüş - Ali Rıza Özcan, *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi*, İstanbul, 2007.

Halil İnalcık, "İstanbul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 23, s. 225.

İsmail E. Erünsal, "Fatih Kütüphanesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 12, s. 250.

Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 12, s. 244-249.

İlim Yayma
Cemiyeti

• 1951 •

İlim Yayma Cemiyeti

Fatih Sahn-ı Semân

Araştırma ve Eğitim Merkezi

Ali Kuşçu Mah. Fevzipaşa Cad.

No: 6 Fatih/İstanbul

(Girişler Fatih Camii avlusundan yapılmaktadır)